

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 726:27-523 (477.54)

doi: 10.20998/2227-6890.2021.2.02

В. М. ІВАНОВ

БУДІВНИЦТВО ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ У ХАРКОВІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. АРХІТЕКТОРОМ В. Х. НЕМКІНИМ

Актуальність дослідження полягає у тому, що останнім часом підвищується інтерес до духовності та історії появи та розвитку тих чи інших релігійних конфесій у м. Харкові. Ще одним дуже важливим фактом є те, що велика кількість відібраних колись владою у Церкви будівель повернуто їй та розпочато реставрацію. Найсвіжіший приклад – Успенський собор та Антоніївська університетська церква. Також варто зазначити, що Володимир Християнович Немкін був професором Харківського технологічного інституту (нині Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»), що робить цю історичну постать важливою для дослідження. Велику увагу приділено кожній з побудованих за його проєктами церков, висвітлено історичні передумови щодо їх появи, розкрито архітектурну стилістику цих споруд та окреслено їхню подальшу долю. Також показано життєвий шлях архітектора Володимира Християновича Немкіна. Дуже багато спроектованих ним будівель збереглося до наших днів, але багато, на жаль, і втрачено за часів радянського тоталітаризму.

Спадщина Володимира Християновича Немкіна в Харкові включає Свято-Миколаївський храм у селищі Жихар, храм свв. Константина і Єлени на Сортировці, Свято-Казанський храм на Лисій Горі (завершував його будівництво вже архітектор В. М. Покровський), Свято-Озерянський храм на Холодній Горі, Озерянський храм Свято-Покровського чоловічого монастиря та в цілому багато корпусів цього монастиря, в тому числі, будівля консисторії, нова Миколаївська церква (не збереглася) на Миколаївській площі (нині площа Конституції), Кирило-Мефодіївська церква на кладовищі (нині парк Машинобудівників, також не збереглася). Володимир Християнович Немкін спроектував багато й житлових будинків, а також будівлю старої семінарії (нині належить Апеляційному суду) та богадільню (нині адміністративна будівля військової частини) з домовими церквами на Холодній Горі.

Повернення з небуття незаслужено забутих імен видатних українців є важливим завданням для українських істориків. Це стосується і видатного харківського архітектора, професора Володимира Християновича Немкіна. Завдання дослідження – висвітлити внесок цього фахівця у розбудову релігійного простору міста Харкова.

Ключові слова: архітектор, Володимир Християнович Немкін, Харків, церква, монастир, консисторія, культурна спадщина, іконостас.

В. М. ІВАНОВ

СТРОИТЕЛЬСТВО ПРАВОСЛАВНЫХ ЦЕРКВЕЙ В ХАРЬКОВЕ В КОНЦЕ ХІХ – В НАЧАЛЕ ХХ В. АРХИТЕКТОРОМ В.Х. НЕМКИНЫМ

Актуальность исследования заключается в том, что повышается интерес к духовности и истории появления и развития тех или иных религиозных конфессий в Харькове. Еще одним очень важным фактом является то, что большое количество отобранных когда-то у Церкви властями зданий возвращены ей и начата их реставрация. Самый свежий пример – Успенский собор и Антониевская университетская церковь. Также следует отметить, что Владимир Христианович Немкин был профессором Харьковского технологического института (ныне Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»), что делает эту историческую личность важной для исследования. Большое внимание уделено каждой из построенных по его проектам церквей, освещены исторические предпосылки к их появлению, раскрыта архитектурная стилистика этих сооружений и очерчена их дальнейшая судьба. Также показан жизненный путь архитектора В. Немкина. Очень много спроектированных им построек сохранилось до наших дней, но многие, к сожалению, и утрачены во времена советского тоталитаризма.

Наследие Владимира Немкина в Харькове включает Свято-Николаевский храм в поселке Жихарь, храм свв. Константина и Елены на Сортировке, Свято-Казанский храм на Лысой Горе (завершал его

строительство уже архитектор В.Н. Покровский), Свято-Озерянский храм на Холодной Горе, Озерянский храм Свято-Покровского мужского монастыря и в целом много корпусов этого монастыря, в том числе здание консистории, новая Николаевская церковь (не сохранилась) на Николаевской площади (ныне площадь Конституции), Кирилло-Мефодиевская церковь на кладбище (ныне парк Машиностроителей, бывш. Артема, также не сохранилась). Владимир Христианович спроектировал много жилых домов, а также здание старой семинарии (ныне принадлежит Апелляционному суду) и богадельню (ныне административное здание воинской части) с домовыми церквями на Холодной Горе.

Возвращение из небытия незаслуженно забытых имен выдающихся украинцев – важная задача для украинских историков. Это касается и выдающегося харьковского архитектора и профессора Владимира Немкина. Статья призвана осветить вклад данного специалиста в застройку религиозного пространства города Харькова.

Ключевые слова: архитектор, Владимир Христианович Немкин, Харьков, церковь, монастырь, консистория, культурное наследие, иконостас.

V.M. IVANOV

CONSTRUCTION OF ORTHODOX CHURCHES AT THE END OF THE 19TH - AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENT. IN KHARKIV BY V.KH.NEMKIN ARCHITECT

The relevance of the study lies in the fact that there is an increasing interest in spirituality and the history of the emergence and development of certain religious denominations in Kharkiv. Another very important fact is that a large number of buildings once taken away from the Church by the authorities have been returned to it and restoration has begun. The most recent example is the Assumption Cathedral and St. Anthony's University Church. It should also be noted that Vladimir Khristianovich Nemkin was a professor at Kharkiv Technological Institute (now National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"), which makes this historical figure important for the study. Much attention is paid to each of the churches built according to his designs, the historical prerequisites for their appearance are highlighted, the architectural style of these structures is revealed and their future fate is outlined. The life path of the architect V. Nemkin is also shown. A lot of buildings designed by him have survived to this day, but many, unfortunately, were lost during the Soviet totalitarianism.

The legacy of Vladimir Nemkin in Kharkov includes St. Nicholas Church in the village Zhikhar, Church of St. Constantine and Helena on Sortirovka district, the Holy Kazan Church on Lysa Gora (its construction was completed by the architect V.N. Pokrovsky), the Holy Ozeryansky Church on Kholodnaya Gora, the Ozeryansky Church of the Holy Intercession Monastery and, in general, many buildings of this monastery, including the building of the consistory, the new St. Nicholas Church (not preserved) on St. Nicholas Square (now Constitution Square), St. Cyril and Methodius Church in the cemetery (now the Machine Builders Park, formerly Artem Park, also not preserved). Vladimir Khristianovich designed many residential buildings, as well as the building of the old seminary (now owned by the Court of Appeal) and the almshouse (now the administrative building of the military unit) with house churches on Kholodnaya Gora.

The return from non-existence of the undeservedly forgotten names of prominent Ukrainians is an important task for Ukrainian historians. This also applies to the outstanding Kharkov architect and professor Vladimir Nemkin. The article is intended to highlight the contribution of this specialist to the development of the religious space of the city of Kharkiv.

Key words: architect, Vladimir Khristianovich Nemkin, Kharkiv, church, monastery, consistory, cultural heritage, iconostasis.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає у тому, що підвищується інтерес до духовності та історії появи та розвитку тих чи інших релігійних конфесій у м. Харкові. Також варто зазначити, що Володимир Христианович Немкін був професором Харківського технологічного інституту (Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»), що робить його особою важливою для дослідження. Не менш важливе й те, що Наказом Міністерства культури та інформаційної політики України №1883 від 4.06.2020 низку культових споруд було занесено до Держреєстру нерухомих пам'яток України в якості пам'яток за типом – архітектури та містобудування й за категорією – місцевого значення, а деякі раніше – за категорією національного значення. Популяризація культурної спадщини України є дуже важливим аспектом,

інтерес до якого також невинно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми можна робити з урахуванням поділу історіографії за хронологією на дореволюційну та сучасну (за радянських часів навряд чи хтось публікував твори на цю тему). До дореволюційної відносимо твори Д. Багалія, «Історико-статистичний опис Харківської єпархії» архієпископа Філарета (Гумілевського), твори прот. Т. Буткевича, книгу К. П. Щелкова «Историческая хронология Харьковской губернии», тогочасну періодику, а точніше хроніки подій у місті, висвітлені у виданнях «Віра і Розум», «Харьковские губернские ведомости», «Харьковские епархиальные ведомости», «Южный край».

У новітній час із досліджень за даною тематикою можна виділити «Православну енциклопедію Харківщини» (2009, за ред.

С.М. Куделка та О.Д. Капліна), численні статті у відродженому богословсько-філософському журналі «Віра і Розум», книгу архієпископа Онуфрія (Легкого, нині митрополита) «История Харьковской епархии 1799-2009» та ін.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні та систематизації історії виникнення споруд релігійного призначення м. Харкова, зпроектованих В. Х. Немкіним, їх подальшу долю та значення для розвитку культурного будівництва у дореволюційному Харкові.

Вклад основного матеріалу. Володимир Християнович Немкін (1857-1908) – український архітектор і педагог, професор Харківського технологічного інституту (нині Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») спроектував багато будинків по Харкову та Слобожанщині, які на сьогодні мають статус пам'яток архітектури. Серед них – і церкви, і житлові будинки, і колишні навчальні заклади. Володимир Немкін народився в Харкові 5 травня 1857 року в дворянській сім'ї. Батько – надвірний радник у відставці Християн Іванович Немкін, проживав у Харкові з 1820-х років, з 1827 року – викладач Харківського інституту шляхетних дівчат, вийшов у відставку в 1840 році, помер у 1873 році. Мати – Ганна Миколаївна Протопопова, дочка харківського чиновника дворянського походження. Брат – Микола, 1853 року народження, закінчив Харківський університет, працював лікарем.

Володимир Християнович навчався в 3-й чоловічій гімназії в Харкові. У 1880–1885 роках навчався в Петербурзькому Будівельному училищі (надалі Інститут цивільних інженерів), яке закінчив зі званням цивільного інженера. Був направлений на роботу до Харкова помічником губернського архітектора Б. С. Покровського. У 1885 році призначений на посаду епархіального архітектора, що звільнилася у зв'язку зі смертю Ф. І. Данилова. У 1886–1906 роках поєднував роботу епархіального архітектора з викладанням архітектурного креслення і малювання в Харківському технологічному інституті (на посаді професора). У 1904 році підготував до друку «Альбом іконостасів різних стилів» і «Технічні поради для церковно-будівельних комітетів», проте, чи були вони видані, – не встановлено. Немкін жив у будинку на колишній вулиці Кінній (нині вул. Богдана Хмельницького, 18), побудованому за його проектом для купця Бухарова, а потім у власному флігелі, спорудженому у дворі того ж будинку. Будинок і флігель збереглися, їхній вигляд спотворений пізнішими перебудовами. У 1905 році Володимир Християнович захворів та виїхав до Криму на лікування. Перший час посаду епархіального архітектора обіймав В. В. Величко, який працював до цього помічником Немкіна. З 25 жовтня 1905 року обов'язки епархіального архітектора виконував В. М. Покровський (згодом він був епархіальним архітектором). У 1907 році Немкін пішов у відставку за станом здоров'я. Немкін помер 16 вересня 1908 року, похований у сьмейному склепі на Івано-Усіковенському кладовищі Харкова (зараз

Молодіжний парк). Мабуть, за всіх часів існування посади епархіального архітектора Харківської епархії не було більш плідного та успішного архітектора, ніж Володимир Християнович. Дуже багато спроектованих ним будівель збереглося до наших днів, але багато, на жаль, й не збереглося [1].

Почати варто з вцілілих храмів. Це Свято-Миколаївський храм у селищі Жихар, храм свв. Константина і Єлени на Сортировці, Свято-Казанський храм на Лисій Горі (завершував його будівництво вже В. М. Покровський), Свято-Озерянський храм на Холодній Горі, Озерянський храм Свято-Покровського чоловічого монастиря та, в цілому, багато корпусів цього монастиря, в тому числі, будівля Консисторії. Серед храмів, що не збереглися, є такі: нова Миколаївська церква на Миколаївській площі (нині площі Конституції), Кирило-Мефодіївська церква на кладовищі (нині парк Машинобудівників). Також Володимир Християнович спроектував багато житлових будинків, а також будівлю старої семінарії та богодільню з домовими церквами на Холодній Горі, проте, це тема окремої розповіді.

Свято-Миколаївський храм у селищі Жихар розташований на південно-західній околиці міста на виїзді по Сімферопольському шосе. Селище увійшло у межі міста у 1963 році. Раніше це було село, яким до революції володів рід Щербініна. «1741 г. в Жихоре при Удах Харьковского уезда построена церковь св. Николая» [14, с.103], – йдеться в «Історичній хронології Харківської губернії» К. П. Шелкова. Згідно з «Відомостями про церкви» за 1830 рік перша Миколаївська церква в Жихарі споруджена в 1747 році на кошти полковника Андрія Петровича Щербініна. Вона була дерев'яною з такою ж дзвіницею. Нехтуючи невеликою різницею в датах, що приводяться джерелами, бачимо, що у першій половині XVIII ст. Миколаївський храм в селі вже існував. До наших днів він не зберігся.

Будівництво нинішнього кам'яного однопрестольного Миколаївського храму на кошти парафіян закінчено у 1900 році за архієпископа Харківського й Охтирського Амвросія (Ключарьова, керував епархією у 1882-1901 роках.). Пам'яттю його праць стало багато храмів, побудованих при ньому в епархії. 29 жовтня 1900 року в «Харьковских губернских ведомостях» писали: «Вблизи Харькова, в дачной местности – селе Жихорь 2 ноября состоится освящение нового каменного храма. Храм этот за недостатком средств строился 7 лет и окончен в настоящее время в кредит с остающимся долгом в 10 тысяч рублей. Храм представляет из себя небольшое, но архитектурное здание, внутри благодаря добрым людям благолепно украшен» [9]. Особливо відзначався дорогий красивий іконостас – щедра пожертва Харківських купців, що побажали залишитися невідомими.

За радянських часів храм, як і багато інших, пограбували під приводом вилучення цінностей для голодуючих. Будівлі постаралися надати «цивільного» вигляду: зняли дзвони, збили хрести,

зруйнували дзвіницю. Особливу боротьбу вели в той час нові можновладці із дзвіницями, дуже боялися вони дотику до їх покалічених душ дзвону церковних дзвонів, що про щось смутно нагадує і кудись кличе. А офіційний аргумент наводився досить безглуздий: мовляв, передзвін дзвонів заважає трудящим працювати і відпочивати. Так і стояв зачинений спотворений храм, поступово перетворюючись на руїни.

Перші спроби відновлення святині були зроблені ще в роки «перебудови», відразу після повернення храму громаді віруючих. Але неодноразові звернення за допомогою до Червонозаводського (нині Основ'янського) райвиконкому нічого не дали. На початку 1994 року настоятелем був призначений протоієрей Роман Водяний (пом. 2005 року). З цього часу його невпинними працями храм почав відроджуватися з руїн. Отець Роман віддав служінню у Миколаївському храмі останні 10 років життя. За цей час церква повністю була відремонтована і приведена у зразковий порядок. Облагороджена прилегла територія. Храм прикрашає відбудована дзвіниця з витонченим шатровим завершенням і церковна огорожа з граніту і кованого заліза. Для оздоблення фасадів використано традиційне для Московської архітектури XVII ст. поєднання червоної цегляної стіни і білокам'яних деталей, що створює яскраве враження. Різноманітні елементи білокам'яного декору – повторюваний на різних рівнях пояс з килеподібних кокошників, різні за стилем колони порталів і білі віконні решітки – багаторазово підсилюють живописний ефект. Нещодавно позолочені маківки і хрести завершують доглянутий і охайний вигляд Дому Божого [7].

Відповідно зовнішньому вигляду і внутрішній розписи, виконані у кращих традиціях східнослов'янського релігійного живопису. Їх висока духовність і художня майстерність справляють велике враження. Новозавітні сюжети на склепіннях храму занурюють у світлий світ Євангелія і підсилюють молитовний стан. Святі на іконах стінопису, що немов зійшли з небес в усамітнення храму, постають як значущі учасники молитовного дійства, посилюючи земну Церкву і прославляючи Творця. Храм має хрестоподібну форму та 4-ярусний іконостас.

Храм свв. Костянтина і Олени на Сортировці розташований на північно-західній околиці міста біля залізничної станції Північний пост (Харків-Сортировочний), через що цей район і називають по простонародному Сортировкаю, за часів заснування храму це було передмістя м. Харкова, ця місцевість у XVIII ст. була віддаленою від міста більш, ніж на 10 км, фактично сільська, де люди жили селянським укладом. Ця територія належала Малій Данилівці, яка і зараз існує на півночі від цього району Харкова, і належала вона Харківському полковнику Івану Григоровичу Захаржевському.

Згідно з «Історичною хронологією Харківської губернії» К. П. Щелкова, перша церква на честь свв. Костянтина і Олени була освячена у 1714 році [14, с.81]. Ця дата вважається офіційною датою

виникнення селища й зведення дерев'яного храму за ініціативи й на кошти Івана Захаржевського. У дійсності храм було, судячи з усього, побудовано не пізніше 1720 року. А у 1818 році церкву було відновлено [14, с.178]. У «Відомостях про церкви» за 1830 року знаходимо запис: «Церковь возобновлена в 1817 году...». У цьому ж документі читаємо далі: «...тщанием помещицы надворной советницы Настасии Луниной. Зданием деревянная с такой же колокольней. Крепка... Земли при ней 33 десятины». Можна припустити, що ця церква була новозбудованою і служила парафіянам до 1851 року.

У 1889 році священник храму отець Олександр Толмачов вирішив замінити застарілий дерев'яний храм новим – кам'яним. Грошей в консисторії не було, і отець Олександр зібрав потрібну суму серед жертводавців.

Храм був побудований на місці колишнього дерев'яного за проектом єпархіального архітектора В. Х. Немкіна і освячений у 1898 році.

Творчість Володимира Немкіна відзначено сміливим поєднанням різних стилевих напрямків. Так, і в Костянтино-Оленинському храмі за основу взято давньоруський архітектурний стиль, багато мотивів запозичено зі Смоленської храмової архітектури. До кубічного обсягу храму із заходу примикає дзвіниця восьмигранної форми, а зі сходу – абсида у формі трапеції. Але головне, що йому вдалося зробити, – це надати цьому невеликому казково-ошатному храму особливий затишок і камерність.

Храм замикає перспективу Великої Панасовської вулиці між залізничним вокзалом та промисловими спорудами.

Більшовики закрили храм у 1922 році. При цьому, він сильно постраждав: були зняті всі хрести, завдали шкоди самій будівлі, яка швидко занепадала. У храмі розташовувалася стайня. Під час окупації німецькі солдати влаштували у храмі нічліг. У 1945 році храм відкрили і не закривали навіть у важкі для Церкви хрущовські часи. У жалюгідному стані був повернутий храм. Всі роки люди, які любили свою невелику церкву, жертвували на її ремонт, самі особисто багато працювали. Свої старання докладали всі священники, які тут служили.

Церква знаменита ще й тим, що на її території є стародавня криниця з цілющою джерельною водою. Збудований у далекому минулому, більш 200 років тому, храм на честь царя Константина і його матері Єлени своєю архітектурою і оздобленням близький до української церковної культури і чимось повторює інші подібні до нього храми в нашій країні та є зразком духовного служіння народу [12].

Свято-Казанський храм на Лисій Горі. Трьохсотріччя звільнення Москви і держави Російської від польських загарбників дружинниками народного ополчення під проводом Козьми Мініна і Дмитра Пожарського у Харкові відзначили будівництвом нового храму на честь Казанської ікони Божої Матері. 30 травня 1912 року Харківські губернські відомості писали: «На 3 июня назначено торжественное освящение вновь построенного в городе Харькове, на Лысой горе, величественного

храма во имя Казанской Божией Матери. ...Храм в настоящее время закончен постройкой и по своей архитектурной и художественной отделке является одним из лучших храмов в городе Харькове. Строился храм по плану покойного епархиального архитектора В. Х. Немкина на средства покойного К. П. Уткина и пожертвования других благотворителей» [11].

Будівельний комітет храму очолював почесний громадянин Харкова, купець, староста Успенського кафедрального собору (з 1885 року до смерті у 1911 році), Костянтин Петрович Уткін. Він виділив землю на Лисій горі і пожертвував 3000 рублів на будівництво Казанського храму. Після його смерті комітет очолила його дочка Є. К. Уткина. Будівництво тривало 8 років, з 1904 року. Храм освячений 16 липня 1912 року архієпископом Харківським і Охтирським Арсенієм (Брянцевим). За 10 років його перебування на Харківській кафедрі (1903 – 1914 роки) в епархії було побудовано близько 100 нових храмів. В. Х. Немкін (пом. 1908 року) не дожив до закінчення будівництва, і храм за його проектом добудовував останній єпархіальний архітектор В. М. Покровський. Казанський храм – величне русько-візантійське п'ятиглав'я, домінуюче над великим районом в північно-західній частині міста. Потужний виразний центральний купол в оточенні чотирьох менших вінчає хрестово-банний храм, перекриття якого створюють чудову по красі об'ємно-просторову композицію. Висота храму від основи до хреста центрального купола 75 метрів, площа храму з вівтарем 950 квадратних метрів. Він побудований в основному з цегли з обпаленої глини місцевих заводів: Нижньогіського, Сортировського, Керамічного. На будівництво пішло 4 млн. штук цегли. Храм будувала артія майстрів з міста Сарова, відомого всьому православному світу завдяки великому старцю землі Руської Серафиму Саровському. Храм чотирьохпрестольний. Центральний престол освячений на честь Казанської ікони Божої Матері; лівий – на честь святителя Миколая, архієпископа Мир Лікійських, чудотворця; правий боковий вівтар – на честь подвижника і чудотворця преподобного Серафима Саровського (тому храм в народі часто називають Серафимівським). Престол нижнього храму присвячений праведним Симеону Богоприємцю і пророчиці Анні. Казанський храм – один із небагатьох храмів епархії, в якому, починаючи з часу його освячення у 1912 році, і до наших днів не припинялися богослужіння.

Навіть у найважчі часи панування офіційного воєнничого атеїзму він не був закритий, проте, з 1924 року храмом володіли оновленці, підтримувані владою. У 1929 році Новотроїцький храм (по нинішньому пров. Троїцькому), який був на той час канонічним православним собором, закрили «на прохання трудящих» і православним передали Казанський храм. У 1936 році закрили Озерянський храм на Холодній горі (про який йтиметься нижче), де до того часу перебувала кафедра Харківських архієпископів, і з цього часу Казанський храм стає кафедральним собором епархії. За спогадами

парафіян Казанського собору того часу, тут одночасно служили три єпископи: митрополит Київський Костянтин (Дяков, священномученик), архієпископ Харківський Інокентій (Летяєв, також священномученик) і єпископ Сумський В'ячеслав (Шкурко). Вони благословляли з трьох амвонів безліч віруючих, що збиралися з усього Харкова. Поступово всі православні храми були закриті і перед Другою світовою війною в Харківській епархії залишився один діючий храм – Казанський. Після закриття у 1939 році оновленського собору – Трисвятительського храму (на Москалівці) – оновленці теж перейшли до Казанського. Православні відокремилися від них цегляною стіною; вона стояла до 1942 року, коли оновленський рух остаточно припинився і собор повністю перейшов до канонічної Церкви. Все православне життя міста було зосереджене навколо єдиного діючого храму – Казанського кафедрального собору. За свідченням архівних документів, у недільні дні в березні 1941 року його відвідували понад 1000 осіб, причащалися в першу неділю Великого посту до 5000 осіб, кожної неділі хрестилося близько 200 дітей. У страшних 1937-1938 роках значна частина кліру і мирян храму була репресована. 9 листопада 1937 року за звинуваченням у контрреволюції й антирадянській агітації було заарештовано 7 священнослужителів Казанського собору. За диким і необгрунтованим звинуваченням вони були засуджені до розстрілу. Вирок було виконано 23 грудня 1937 року. Мученики були реабілітовані посмертно 23 травня 1962 року. Після цього арешту і розстрілу кліру храму через три місяці пройшла ще одна хвиля арештів. 16 лютого 1938 року арештовані і засуджені до розстрілу 10 священнослужителів і мирян храму. Вони були реабілітовані посмертно 18 березня 1989 року. У липні 1938 року кілька священнослужителів та парафіян було заарештовано за звинуваченням у приналежності до антирадянської шпигунсько-монархічної організації «Іоаннітів». У тому числі, 3 липня був заарештований останній передвоєнний правлячий архієрей Харківської епархії архієпископ Олександр (Петровський, канонізований у чині священномученика).

Багато в чому завдяки подвижництву архієпископа Олександра, храм залишився осередком канонічного православ'я на нашій землі. Владика помер у тюремній лікарні 24 травня 1940 року. Зараз в Казанському Храмі в особливій раці покоїться частина його мощей, а сама гробниця з мощами знаходиться у Благовіщенському кафедральному соборі. Прославлення Владика Олександра в лику святих новомучеників Слобідського краю відбулося у 1993 році. Їх загальна пам'ять вшановується Церквою 1 червня (за новим стилем).

Минуло безбожне лихоліття, і, як і раніше, від оплоту православ'я нашого міста Казанського храму 1930-х – I пол. 40-х років йде відчуття стриманої сили і величі. Під старт зовнішньому і внутрішній вигляд святині. Сполучені із залом барабани центрального і малих куполів збільшують обсяг

повітря і заливають світлом внутрішній простір храму, насичений золотими рефlekсами від великої кількості позолоти окладів і начиння. Тут завжди легко дихається. Підлога храму, викладена барвистою метлаською плиткою з фабрики Бергенгейма, немов вкрита дорогим візерунчастим килимом. У храмі багато ікон старого письма. Образ Казанської Божої Матері, подарований подружжям Абросімових (у правому приділі), обвішаний дарами віруючих на знак подяки за отриману допомогу; ще одна Казанська ікона, замовлена Костянтином Уткіним для храму майстрам Афона, і нині радує віруючих, дивний образ Богородиці «Скоропослушниця» (справа в центральному нефі собору) теж писаний на Афоні, в російському Свято-Андріївському скиті у другій половині XIX ст.

Свято-Озерянський храм на Холодній Горі. У 1843 році на прохання мешканців Харкова Преосвященний Інокентій (Борисов) отримав дозвіл Священного Синоду на перенесення чудотворної Озерянської ікони на зиму з Курязького Спасо-Преображенського монастиря до Харківського Покровського монастиря. Рішенням Синоду від 16 жовтня 1843 року було встановлено дві Хресні ходи – 30 вересня ікону переносили з Куряжа до Харкова, а 22 квітня з Харкова до Куряжа (дати вказані за старим стилем). Це були воістину урочисто-святкові дні для всього Харкова.

З цими Хресними ходами безпосередньо пов'язана історія Холодногірського Свято-Озерянського храму (в дореволюційні роки його нерідко іменували храмом Стрітення (зустрічі) Озерянської ікони Божої Матері). У 1847 році на найвищій точці Холодногірського плато, біля міської межі, щоб розмежувати території міста і сусіднього повіту, звели каплицю в ім'я Озерянської ікони Божої Матері. На цьому місці ікону зустрічали після прибуття її у Харків, і до цього ж місяця чудотворний образ проводжало міське духовенство в день її проводів у Куряж. Звідси правлячі архіереї благословляли чудотворною Озерянською іконою місто Харків і боголюбивих харків'ян.

Озерянська каплиця в 1874 році була перебудована на невеликий храм, проте чисельність населення Холодної гори зростала, і виникла необхідність у будівництві нової, більш місткої церкви. Храм, закладка якого була здійснена у 1892 році, будувався на місці хлібного магазину Харківського товариства державних селян. «Харківські губернські відомості» 6 червня 1890 року писали, що передбачувана сума витрат на зведення нового храму на Холодній горі – 45 тисяч рублів. Церковно-парафіяльне піклування мало на той час лише 15 тисяч рублів. Необхідну суму коштів збирали всім миром. На добру справу жертвували не тільки харків'яни, а й жителі Москви та інших міст. Стараннями священника Максима Пономарьова і піклувальників була зібрана і витрачена на будівництво нової церкви, її прикрас і придбання начиння значна сума – 150 тисяч рублів. Будівництво велось дев'ять років, і 23 вересня 1901 року новий храм був освячений Преосвященним Інокентієм, єпископом Сумським.

Озерянський храм, зведений за проектом архітектора Володимира Немкіна, органічно завершував панораму високого плато Холодної Гори. Його струнка сорокаметрова дзвіниця стала архітектурною доміантою цього району міста. Храм являє собою трьохнефову базиліку, його зовнішні стіни декоровані елементами готики. Храм має форму хреста. Споруда виконана з червоної нештукатуреної цегли – вплив «цегляного» стилю. Цегляний декор створює враження суцільного орнаментного килима [2].

У роки Другої світової війни, після п'ятирічного вимушеного закриття і запусіння храму, знову була запалена лампада перед іконою Озерянської Божої Матері (старовинний список чудотворної ікони зберігся до наших днів). «Все для фронту, все для Перемоги!» – цією думкою жили наші співвітчизники. У 1943 – 1945 роках під склепінням храму звучали патріотичні проповіді, в яких згадується заступництво Богородиці Озерянської за часів татарських набігів. В фонд оборони і в допомогу сім'ям воїнів-фронтовиків парафіяни Озерянського храму внесли понад 600 тисяч рублів. Саме цей храм у передвоєнний час передав після свого тимчасового закриття статус кафедрального Свято-Казанському храмові.

Свято-Озерянський храм Покровського чоловічого монастиря м. Харкова. З 1844 року Головною святинею монастиря стала Озерянська ікона Божої Матері, яку щорічно переносили на зимові місяці з Курязького монастиря до Покровського. Спочатку вона виставлялася у верхній Покровській церкві, де було влаштовано опалення гарячим повітрям. Тісний храм, однак, не міг вмістити всіх бажаючих. У 1896 році була освячена Озерянська церква, побудована за проектом єпархіального архітектора В. Х. Немкіна в рідкісній для православної архітектури базилікальній формі, декорована візантійсько-руськими мотивами і дванадцятьма московськими главками-цибулинами, що ефектно контрастують з українськими куполами Покровського собору, який стоїть поруч. Масивна будівля нового храму закрила витончений силует Покровського собору з боку Університетської гірки, але повернула монастирському комплексу необхідну монументальність, втрачену з початком багатоповерхової забудови міста. Бічні приділи церкви були освячені на честь апостола і євангеліста Іоанна Богослова і вмч. Димитрія Солунського. Був також влаштований нижній храм з усипальницею, куди із закритої Трьохсвятительської церкви перенесли прах архієпископа Мелетія (Леонтовича, зарахований до лику святих у чині святителя, пом. 1840). Наразі цей храм виконує функції семінарського.

Крім Озерянської церкви В. Х. Немкіним у монастирі було споруджено будівлю консисторії (вул. Університетська, 6, замість знесеного колишнього головного корпусу Харківського Колегіуму), корпус келій з трапезною на місці старої Консисторії (наразі Духовна Семінарія), будинок настоятеля з головними воротами.

У 1922 році монастир було закрито, в будівлях розміщені сторонні організації. Озерянська церква, глави якої були знесені, слугувала міським архівом. 15 січня 1990 року владою було прийнято рішення про повернення Церкві монастирських споруд. Процес передачі йшов поступово й завершився у середині 1990-х років. До 2003 року була завершена реставрація Покровського Собора й Озерянської церкви, відновлені прибудови XIX ст [3].

Нова Миколаївська церква була побудована у 1896 р. за проектом харківського єпархіального архітектора В. Х. Немкіна у неовізантійському стилі на місці старої Миколаївської церкви й була п'ятибанним хрестово-банним храмом. Знаходилася навпроти нинішньої крамниці «Ведмедик» на протилежному боці Миколаївської площі (нині майдан Конституції). Знесена у 1930 році – за офіційною версією, у зв'язку з прокладанням трамвайної лінії, що повертала з площі на вулицю Пушкінську (перед тим трамваї ходили з Московського проспекту через крутий підйом провулка Короленка).

Кирило-Мефодіївська церква була побудована у 1885 – 1897 роках за проектом єпархіального архітектора В. Х. Немкіна на кладовищі по Чугуївській дорозі (парк Машинобудівників, кол. Артема) на честь тисячоліття святих Кирила та Мефодія (1885 рік). Мала одну баню та дзвіницю, була невеликого розміру та була виконана у неовізантійському стилі. Була знищена у 1934 році під час перебудови кладовища на парк культури та відпочинку.

Усі перелічені вцілілі храми є пам'ятками архітектури та містобудування й занесені до Держреєстру нерухомих пам'яток України місцевого значення (Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України №1883 від 04. 06. 2020 року).

Висновки. Творча спадщина В. Х. Немкіна досить велика, тому що він спроектував та побудував у тодішній Харківській губернії багато храмів. Це свідчить про те, що ця людина прагнула якнайкраще виконати заповідь Божу про примноження талантів. Збудовані ним храми у Харкові відігравали і відіграють у важкі для міста часи дуже важливу роль. Будь-який православний храм є домом Божим. А храми, спроектовані такими талановитими архітекторами, як В. Х. Немкін, допомагають ще й отримати додаткове естетичне задоволення від їх відвідування. Але, насамперед, це маяки для духовного життя людей. Їх потрібно берегти, як зеницю ока, та пам'ятати про те, якою ціною вони нам дісталися. Повернення з небуття незаслужено забутих імен видатних українців є важливим завданням для українських істориків. Це стосується і видатного харківського архітектора Володимира Християнович Немкіна.

Список літератури

1. Єпархіяльний архітектор Владимир Християнович Немкин // Проект А. Парамонова «Откуда Родом». URL: <https://otkudarodom.ua/ru/eparhialnyy-arhitektor-vladimir-hristianovich-nemkin>. (Дата звернення 6.05.2022)

2. История // Сайт Свято-Озерянского храма. URL: <https://www.ozerskij.org/>.

3. История Свято Kharkiv.ua/history/ Покровского мужского монастыря г. Харькова // Сайт Свято-Покровского мужского монастыря г. Харьков. URL: <https://obitel.kh.ua/istoriya/> (Дата звернення 6.05.2022)

4. Лейбфрейд А.Ю. Владимир Христианович Немкин // Сирин. 1984. № 4.

5. Онуфрий (Легкий), архиепископ Изюмский. История Харьковской епархии 1799 – 2009 / архиепископ Изюмский Онуфрий (Легкий). Х.:Майдан, 2009. 556 с.

6. Православная энциклопедия Харьковщины. Х.: Майдан, 2009.

7. Николаевские храмы Харькова (продолжение) // Русь триединая. URL: <http://russtriedin.ru/temy/13-slobzhanskij-pereplet/1498-nikolaevskie-khramy-Kharkiva-prodolzhenie> (Дата звернення 6.05.2022).

8. Харьковские губернские ведомости. 6 июня. 1890.

9. Харьковские губернские ведомости. 29 октября. 1900.

10. Ходченко Л. Храмовое зодчество Харькова (о творчестве архитектора В.Х. Немкина) // Віра і розум: богослов.-філос. журн. 2014. № 8. С. 122-124.

11. Храм Казанской иконы Божией Матери // LiveJournal. URL: <https://parafilarisa.livejournal.com/6191.html> (Дата звернення 6.05.2022)

12. Храм равноапостольных Константина и Елены // LiveJournal. URL: <https://parafilarisa.livejournal.com/5554.html> (Дата звернення 6.05.2022)

13. Шкодовский Ю. М., Лаврентьев И. Н., Лейбфрейд И. Н., Полякова Ю. Ю.; Худож.-оформитель Юхтман А. С. Харьков вчера, сегодня, завтра. Харьков: Фолио, 2002. С. 102, 106, 147, 151.

14. Щёлков К. П. Историческая хронология Харьковской губернии. Х.: Университетская типография, 1882. С. 81, 103, 178.

References (transliterated)

1. “Eparhialnyiy arhitektor Vladimir Hristianovich Nemkin // Proekt A. Paramonova «Otkuda Rodom» [Diocesan architect Vladimir Khristianovich Nemkin // Project by A. Paramonov “Where do I come from?”]. URL: <https://otkudarodom.ua/ru/eparhialnyy-arhitektor-vladimir-hristianovich-nemkin>. (Dated 6/05/2022)

2. “Istoriya // Sayt Svyato-Ozeryanskogo hrama [History // Website of the Holy Ozeryansk Church]”. URL: <https://www.ozerskij.org/> (Dated 6/05/2022)

3. “Istoriya Svyato-Pokrovskogo muzhskogo monastyrya g. Harkova // Sayt Svyato-Pokrovskogo muzhskogo monastyrya g. Harkov [History of Holy Kharkiv.ua/history/ Intercession Monastery in Kharkov]”. URL: <https://obitel.kh.ua/istoriya/> (Dated 6/05/2022)

4. Leybfreyd A.Yu. “Vladimir Hristianovich Nemkin [Vladimir Khristianovich Nemkin]”// Sirin. 1984. # 4.

5. “Onufriy (Legkiy), arhiepiskop Izyumskiy. Istoriya Harkovskoy eparhii 1799 – 2009 / arhiepiskop Izyumskiy Onufriy (Legkiy) [Onufry (Light), Archbishop of Izyum. History of the Kharkiv diocese 1799 - 2009 / Archbishop of Izyum Onufry (Light)].” H.:Maydan, 2009. 556 p.

6. “Pravoslavnaya entsiklopediya Harkovschiny [Orthodox encyclopedia of Kharkiv region]”. H.: Maydan, 2009.

7. “Nikolaevskie hramy Khar'kova (prodolzhenie) // Rus triedinaya [Nicholas Churches of Kharkov (continued) // Triune Russia]”. URL: <http://russtriedin.ru/temy/13-slobzhanskij-pereplet/1498-nikolaevskie-khramy-Kharkiva-prodolzhenie> (Dated 6/05/2022)

8. “Harkovskie gubernskie vedomosti [Kharkiv Provincial Gazette]”. 6 iyunya. 1890.

9. "Harkovskie gubernskie vedomosti [Kharkiv Provincial Gazette]". 29 oktyabrya. 1900.
10. Hodchenko L. "Hramovoe zodchestvo Harkova (o tvorchestve arhitekтора V.H. Nemkina) [Temple architecture of Kharkov (about the work of the architect V.Kh. Nemkin)]" // Vira I rozum: bogoslov.-flos. zhurn. 2014. № 8. P. 122-124.
11. "Hram Kazanskoj ikony Bozhiey Materi [Temple of the Kazan Icon of the Mother of God]" // LiveJournal. URL: <https://parafilo-larisa.livejournal.com/6191.html> (Dated 6/05/2022)
12. "Hram ravnoapostolnyh Konstantina i Elenyi [Church of Equal-to-the-Apostles Constantine and Helena]" // LiveJournal. URL: <https://parafilo-larisa.livejournal.com/5554.html> (Dated 6/05/2022)
13. Shkodovskiy Yu.M., Lavrentev I.N., Leybfreyd I.N., Polyakova Yu.Yu.; Hudozh.-oformitel Yuhtman A.S. "Harkov vchera, segodnya, zavtra [Kharkiv yesterday, today, tomorrow]". Harkov: Folio, 2002. P. 102, 106, 147, 151.
14. SchYolkov K. P. "Istoricheskaya hronologiya Harkovskoy gubernii [Historical chronology of Kharkov province]". H.: Universitetskaya tipografiya, 1882. P. 81, 103, 178.

Надійшла (received) 02.12.2021

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Іванов Василь Максимович (Иванов Василий Максимович, Ivanov Vasyil) – аспірант кафедри українознавства, культурології та історії науки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; секретар відокремленого структурного підрозділу ГО «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури»; Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8146-8398>.

УДК 94 (377.54):378

doi: 10.20998/2227-6890.2021.2.03

Г. В. ПАВЛОВА, Ю. М. ГЛАВЧЕВА

1905 РІК І ЛЮБОТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА В ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (ХТІ)

Стаття присвячена діяльності видатних особистостей України та їх ролі у розбудові нашої держави; розкрито роль студентської молоді Харківського технологічного інституту у подіях 1905 року під час створення Люботинської республіки; доведено, що у Харківському технологічному інституті навчалися члени багатьох політичних партій та організацій – Української соціал-демократичної партії, Есерівської групи Південної партії соціал-революціонерів (Українська партія соціалістів-революціонерів), Польської соціалістичної партії, партії народних соціалістів, «Поалей Ціон» та ін., які брали активну участь у подіях кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст.; на підставі газетних хронік описано події загального залізничного страйку у Люботині та наслідки, спричинені ними. У статті також наведено біографічні дані Костянтина Кірсти, студента Харківського технологічного інституту, учасника Першої світової війни, під керівництвом якого було збудовано стратегічно важливі два мости через річки Південний Буг та Інгул; засновника «Організаційного комітету з об'єднання всіх професійних робочих спілок м. Києва» та друкованого органу «Шлях робітника», чій профспілка з'явилася у металістів, трамвайників, деревообробників, працівників водного господарства, харчовиків, людини, яка вважала, що запорука розвитку економіки – «відновлення приватної власності, примирення працівника та капіталіста, підвищення продуктивності праці»; доведено, що історія професійних спілок періоду громадянської війни в Україні, Кірстівського руху чекає правдивого, неупередженого та об'єктивного дослідження, яке має базуватися не лише на радянських партійних друкованих виданнях, а й на архівних матеріалах та достовірних першоджерелах.

Ключові слова: Харківський технологічний інститут, політичні партії та організації, Люботин, республіка, Костянтин Кірста, профспілки, рух, події, архівні матеріали.

Г. В. ПАВЛОВА, Ю. М. ГЛАВЧЕВА

1905 ГОД И ЛЮБОТИНСКАЯ РЕСПУБЛИКА В ИСТОРИИ ХАРЬКОВСКОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА (ХТИ)

Статья посвящена деятельности выдающихся личностей Украины и их роли в развитии нашего государства; раскрыта роль студенческой молодежи Харьковского технологического института в событиях 1905 года при создании Люботинской республики; доказано, что в Харьковском технологическом институте учились члены многих политических партий и организаций – Украинской социал-демократической партии, Эсеровской группы Южной партии социал-революционеров (Украинская партия социалистов-революционеров), Польской социалистической партии, партии народных социалистов, «Поалей Цион», принимавших активное участие в событиях конца ХІХ ст. – начала ХХ в.; на основании газетных хроник описаны события общей железнодорожной забастовки в Люботине и последствия, вызванные им. В статье также приведены биографические данные Константина Кирсты, студента Харьковского технологического института, участника Первой мировой войны, под руководством которого были построены стратегически важные два моста через реки Южный Буг и Ингул; учредителя «Организационного комитета по объединению всех профессиональных рабочих союзов г. Киева» и печатного органа «Путь рабочего», чьи